

Michaił Anatoljewicz Prichodźko
(Moskiewski Państwowy Uniwersytet Prawny, Moskwa)

Odpowiedzialność prawna wyższych urzędników w Imperium Rosyjskim w XIX i na początku XX wieku

tłum. A. Górak

Słowa kluczowe: Imperium Rosyjskie, XIX wiek. ministrowie, ustrój monarchiczny, sprawozdania ministrów.

Keywords: Russian Empire, XIX century. Ministers, monarchy, reports of ministers

Jak wiadomo podstawy systemu ministerialnego w Rosji zostały utworzone poprzez wydanie 8 września 1802 r. manifestu «Об учреждении министерств»¹. W ramach środków pomyślanych jako zagwarantowanie odpowiedzialności prawnej ministrów manifest z 8 września 1802 r. ogłosił szereg rozwiązań prawnych.

Ministrowie otrzymali przywilej (prawo) osobistego przedstawiania wniosków imperatorowi, w przypadku pojawienia się wątpliwości lub zapobieżenia «niedogodności» w sferze powierzonej im administracji. Takie wnioski powinny być jednak najpierw przeanalizowane i poddane pod dyskusję wszystkich ministrów. Zaś po zatwierdzeniu przez imperatora takie wnioski stawały się prawem i podlegały natychmiastowemu wdrożeniu w życie (wykonaniu).

Wszyscy ministrowie stawali się z urzędu członkami *Niepriemiennogo Sowietu* (Rady Nieustającej) i brali udział w posiedzeniach Senatu. Za pośrednictwem Senatu każdy minister składał imperatorowi coroczne sprawozdanie z działalności swojego resortu. Po rozpatrzeniu tego sprawozdania przez Senat przekazywano go imperatorowi razem z wnioskiem i opinią Senatu o zarządzaniu i stanie spraw. Ponadto Senat miał prawo zażądać dodatkowych wyjaśnień od ministrów, zarówno bezpośrednio po przedstawieniu sprawozdania, jak i w ciągu całego roku, w przypadku ujawnienia braków i nadużyć w sferze zarządzania konkretnym ministerstwem².

---

¹ Полное собрание законов Российской империи. Собрание 1-е [dalej: ПСЗ-1], t. 27, Sankt Petersburg 1830, № 20406, s. 243-248.

² Tamże, s. 247.

Realizacja ministerialnej reformy w praktyce z całą wyrazistością pokazała, że słabym ogniwem tych przekształceń była odpowiedzialność ministrów przed Senatem. Rozwiązania zapisane w manifeście z 8 września 1802 r. *O odpowiedzialności ministrów* bardzo słabo można było wyegzekwować w praktyce. Senat nie miał realnych narzędzi do sprawowania kontroli nad ministrami. Bezpośrednie podporządkowanie ministrów imperatorowi, a szczególnie przywilej osobistego przedstawiania mu wniosków – faktycznie eliminowały możliwości realizowania senackiej kontroli. Chociaż Komitet do poświadczania sprawozdań ministrów przy Senacie działał od 1803 do 1827 r. i rozpatrzył sprawozdania ministrów praktycznie wszystkich resortów (za wyjątkiem Ministerstwa marynarki wojennej (*Министерство военных морских сил*), ale tylko za lata 1802-1803.³

Ponadto w trakcie początkowego okresu funkcjonowania reformy ministerialnej: od 1802 do 1810 r., ministrowie działali w swego rodzaju próżni prawnej, ponieważ poza wspomnianym manifestem i ukazem z 8 września 1802 r. nie było innych aktów prawodawczych, które regulowałyby ich działalność. Szczegółowe instrukcje dla każdego z ministrów, zapowiedziane artykułem X manifestu z 8 września 1802 r. w rzeczywistości nie zostały opracowane.

28 marca 1806 r. Minister spraw wewnętrznych W.P. Koczubej podał imperatorowi Aleksandrowi I «Записку об учреждении министерств»⁴. W niej odnotowano m.in. «совершенное смешение» w administracji państwowej, po 1802 r., które «дошло до самой высшей степени»⁵. Zaproponowano środki prowadzące do naprawy sytuacji: dobieranie na stanowiska ministrów ludzi zgodnych w poglądach na ustrój państwa; określenie stosunków ministrów z Senatem, Komitetem Ministrów, Radą Nieustającą, zarządem gubernialnym; uregulowanie stosunków między ministerstwami; przyznanie ministrom pełnomocnictw do rozstrzygania spraw w ich istocie oraz określenie odpowiedzialności ministrów⁶.

Pozapolityczne wydarzenia z lat 1805-1808 odwróciły uwagę imperatora Aleksandra I od spraw wewnętrznego zarządzania państwem: wojna z Francją w składzie trzeciej koalicji w 1805 r. i czwartej koalicji w latach 1806-1807 r., francusko-rosyjskie rozmowy w Tylży w czerwcu 1807 r. i w Erfurcie w październiku 1808 r.

Do października 1809 r. braki reformy ministerialnej zostały usystematyzowane przez sekretarz stanu M.M. Sperańskiego w jego «Введении к уложению государственных законов» – obszernym planie reform całego wewnętrznego urzędnictwa państwa i kraju, stworzonym z polecenia Aleksandra I i jemu potem przedstawionym⁷.

W tym projekcie Sperański wyróżnił trzy podstawowe niedostatki reformy ministerialnej:

1. «brak odpowiedzialności»;
2. «pewne niedokładności i nieproporcjonalność w podziale kompetencji»;
3. «brak wyraźnych zasad organizacyjnych»⁸.

³ Российский государственный исторический архив [dalej: РГИА], zesp. 1370, inw. 1, sygn. 1-16.

⁴ Сборник императорского Русского исторического общества [dalej: сборник РИО], t. 90, Sankt Petersburg 1894, s. 199-211.

⁵ Tamże, s. 205.

⁶ Tamże, s. 208-209.

⁷ М.М. Сперанский, *Проекты и записки*, Moskwa - Leningrad 1961, s. 143-222.

⁸ Сборник РИО, t. 90, Sankt Petersburg 1894, s. 201-202.

Właśnie na usunięciu tych braków skoncentrowane było nowe przekształcenie ministerstw – końcowy etap ministerialnej reformy w latach 1810-1811. Środkiem dotyczącym mechanizmów odpowiedzialności ministrów zostało poświęcone «Общее учреждение министерств» z 25 czerwca 1811 r.

Pierwszą częścią tego aktu prawnego - «Образованием министерств», ustanowiono jednolity porządek prowadzenia spraw, z określeniem zasad biegu spraw w każdej komórce strukturalnej ministerstwa, narzędzia rejestracji dokumentów, terminy załatwienia, sprawdzenia, wysyłki i kontroli wykonania dokumentów⁹.

Wprowadzono jednolity porządek sprawozdawczości. Ministrowie przedstawiali trzy rodzaje corocznych sprawozdań:

1. «Отчет о суммах», przedstawiany ministerstwu finansów;
2. «Отчет в делах», przedstawiany Radzie Państwowej;
3. «Отчет о видах и предложениях к усовершенствованию каждой части», podawany imperatorowi¹⁰.

Druga część «Общего учреждения министерств», nosząca tytuł «Общий наказ министерствам», ustalała stopień i granice władzy ministrów.

Существо власти, вверяемой министрам, принадлежит единственно к порядку исполнительному; никакой новый закон, никакое новое учреждение или отмена прежнего, не могут быть установлены властью министра¹¹.

Szczególnie podkreślano, że prawodawcze (w rzeczywistości zaś jedynie doradcze) pełnomocnictwa, stanowiące przedmiot władzy Rady Państwowej i prerogatywy sądowe należące do kompetencji Senatu i sądów, zostają wyłączone z zadań ministrów¹².

Minister był najwyższym urzędnikiem ministerstwa, sprawującym nadzór nad wszystkimi podległymi mu funkcjonariuszami i urzędami, należało do niego mianowanie i zwalnianie urzędników, zdejmowanie ze stanowiska i oddawanie pod sąd, w przypadku popełnienia przez nich przestępstw, rozwiązywanie problemów w ramach powierzonej im administracji, podejmowanie środków podtrzymujących działanie praw i urzędzeń. W przypadku zaistnienia okoliczności nadzwyczajnych minister otrzymywał prawo działania według własnej woli, z obowiązkiem jedynie informowania imperatora o podjętych środkach. «Само нарушение закона министром не вменялось ему в вину, если на это он был уполномочен верховной властью»¹³.

Ministrowie posiadali prawo inicjatywy prawodawczej. Realizowali je za pośrednictwem Rady Państwowej, w postaci podawania *przedstawień*¹⁴. Co być może ważniejsze ministrowie posiadali prawo bezpośredniego zwracania się do imperatora w kwestiach wykonawczych¹⁵. Ponadto ministrowie w swoich działaniach w stosunku do podległego urzędu mogli wydawać polecenia (*priedpisanija*) służące do realizacji swojej władzy¹⁶. Te polecenia bardzo szybko przekształcały się w sposób interpretacji praw, w sławne cyrkularze.

⁹ ПСЗ-1, т. 31, Санкт Петербург 1830, № 24686, с. 690-700.

¹⁰ Там же, с. 701-707.

¹¹ Там же, с. 702.

¹² Там же, с. 702-706.

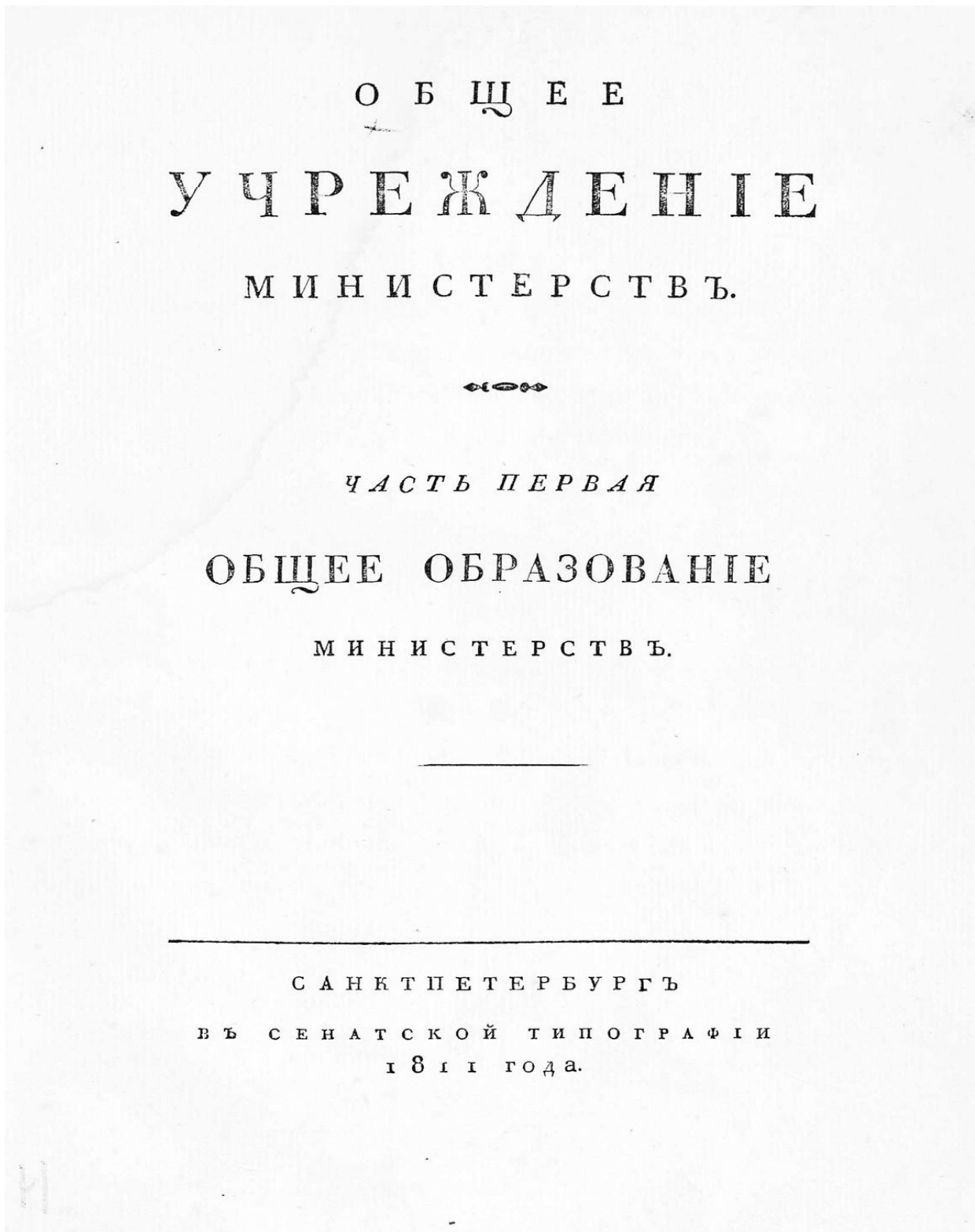
¹³ Российское законодательство, т. 6, Москва 1998, с. 151.

¹⁴ ПСЗ-1, т. 31, Санкт Петербург 1830, № 24686, с. 706.

¹⁵ Там же, с. 706.

¹⁶ Там же, с. 707.

Strona tytułowa *Ogólnego urzędnia ministerstw* z 1811 r.

Общее учреждение министерств, Санкт Петербург 1811.

Dział V «Общего наказа министерствам» został poświęcony odpowiedzialności ministrów. Ta odpowiedzialność składała się z: konkretnych przedmiotów za które dany minister odpowiadał, porządku odpowiedzialności i następstw odpowiedzialności. Przedmioty odpowiedzialności dotyczyły przekroczenia przez ministrów granic swojej władzy lub odwrotnie bezczynności w powierzonych im kwestiach, które doprowadziło do strat państwa lub nadużyć. Porządek odpowiedzialności polegał na: skargach do imperatora, poleceniach władz lokalnych, konsekwencjach wyroków sądowych, przedstawieniach osób dokonujących rewizji guberni lub przeglądu wojsk, sprawozdaniach ministrów. Konsekwencje odpowiedzialności to pozbawienie stanowiska ministra w wypadku nieumyślnego przewinienia i oddanie pod sąd, gdy takiej umyślności dowiedziano. W ten oto sposób koniecznym warunkiem odpowiedzialności była «najwyższa» wola imperatora i rzeczywistą odpowiedzialność ministrowie ponosili tylko przed nim¹⁷.

Załącznikiem do «Общего учреждения министерств» zatytułowanym «Формы письменоводства», wprowadzono jednolite formy kancelaryjne dokumentów w sprawach prowadzonych w ministerstwach i wszystkich innych centralnych urzędach administracji państwowej¹⁸.

Praktyczna realizacja «Общего учреждения министерств» z 25 czerwca 1811 r. podobnie jak poprzednio wykazała nieefektywność środków wprowadzonych celem organizacji procesu pociągania do odpowiedzialności ministrów. Faktycznie ministrowie w dalszym ciągu pozostawali poza kontrolą w swoich działaniach i odpowiadali jedynie przed imperatorem.

Taka sytuacja tylko częściowo uległa zmianie wraz z reorganizacją Komitetu i Rady Ministrów w 1905 r. i pojawieniem się nowej Rady Ministrów jako wyższego organu władzy państwowej i administracji, a także w związku z powołaniem Dumy Państwowej i z przekształceniem Rady Państwowej. Jednak te przemiany nie spowodowały zmiany sytuacji i nie skutkowały zorganizowaniem rzeczywistej kontroli prawnej nad działalnością ministrów.

Omawiany problem – problem prawnej odpowiedzialności wyższych urzędników państwowych (kierowników ministerstw i resortów) – nie przestaje być aktualnym także na obecnym etapie rozwoju państwowości rosyjskiej.

BIBLIOGRAFIA

Полное собрание законов Российской империи. Собрание 1-е, т. 27, Санкт Петербург 1830: № 20406, № 24686.

Российский государственный исторический архив, зesp. 1370, inw. 1, sygn. 1-16.

Российское законодательство, т. 6, Москва 1998.

Сборник императорского Русского исторического общества, т. 90, Санкт Петербург 1894, s. 199-211.

М.М. Сперанский, Проекты и записки, Москва - Ленинград 1961.

¹⁷ Тамże, s. 711-718.

¹⁸ Тамże, s. 719.

Аннотация

Михаил Приходько

Правовая ответственность высших должностных лиц в Российской империи в XIX - начале XX вв.

Практическая реализация министерской реформы со всей очевидностью показала, что слабым звеном министерской реформы была ответственность министров перед Сенатом. Положения Манифеста 8 сентября 1802 г. о министерской ответственности плохо реализовались на практике. Сенат не имел реальных рычагов контроля над министрами. Также изданное девят позже Общее учреждение министерств не обеспечило успешных мер законного контроля над деятельностью министров и начальников ведомств. Данная проблема продолжает оставаться актуальной и на современном этапе строения российской государственности.

Summary

Mikhail Prihod'ko

The legal responsibility of high-ranking officials in the Russian Empire in 19th and the beginning of 20th century.

The legislative measures taken in this period could not guarantee the effectiveness of control over the Imperial ministers' actions. The problem of legal responsibility of high-ranking officials (department managers and ministers) is crucial also in the recent stage of development of the statehood of Russia.